

СТРОКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Ю.І. Азаров

*кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Процесуальні строки реалізації окремих процесуальних прав чи виконання обов'язків є однією з гарантій кримінального провадження. Для процесуальних строків характерним є те, що вони забезпечують максимальне скорочення часу між фактом вчинення кримінального правопорушення та притягненням винної особи до відповідальності, але, в той же час процесуальні строки гарантують забезпечення прав і законних інтересів усіх учасників процесу [1, с. 109]. Відповідно до ч.1 ст.113 КПК України процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, в межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії [2]. Тобто, процесуальні строки можуть бути встановлені не лише у кримінальному процесуальному законодавстві, а і прокурором, слідчим суддею або судом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, до яких надано доступ, привертала увагу багатьох науковців, зокрема: В.Т. Маляренка, Н.С. Карпова, Ю.П. Гармаєва, С.Б. Фоміна, О.М. Дроздова та Б.І. Яворського. Втім, погляди науковців різняться. Одні вчені пропонували взагалі скасувати інститут ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, інші – стверджували, що учасникам процесу слід надавати матеріали кримінального провадження не в повному обсязі. Більш переконливою є позиція науковців, які стверджують, що інститут знайомлення з усіма матеріалами досудового розслідування є обов'язковим у кримінальному процесі, але потребує вдосконалення [3, с. 187; 4, с. 7–8].

Метою статті є дослідження проблеми регламентації процесуальної форми встановлення строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо цього питання та визначення і характеристика критеріїв достатності часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Основні результати дослідження. В ст.290 КПК України визначається процесуальний порядок відкриття матеріалів іншій стороні. Щодо часу, який надається сторонам для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, то в ч. 10 вказаної норми визначено: «Сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів» [2].

Тобто, КПК України не визначає конкретного часового проміжку протягом якого сторони кримінального провадження можуть знайомитися з матеріалами кримінального провадження, до яких надано доступ. Закон зазначає, що сторонам надається «достатній час для ознайомлення», але, кримінальний процес – це сфера правовідносин, де стикаються конфлікти інтересів сторони захисту й обвинувачення, а тому і погляди на достатність часу у представників протилежних сторін кримінального процесу різняться. Зокрема, підозрювані, обвинувачені та їх захисники, як правило, вважають, що відсутність чіткої законодавчої регламентації строків ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, та використання у законодавстві оціночного терміну «достатність часу» дозволяє стороні обвинувачення та судам при визначенні строку надавати занадто мало часу. Адвокати ж, як правило, наголошують на тому, що для ефективного ознайомлення з матеріалами кримінального провадження не достатньо механічного їх прочитання, адже потрібний детальний аналіз матеріалів кримінального провадження [4, с. 7].

У зв'язку з цим під час наукових дискусій, які були при розробці проекту КПК України, В.Т. Маляренко пропонував передбачити у законі «певний максимум часу для простої справи і певний максимум – для складної, протягом якого обвинувачений і його захисник можуть знайомитися з матеріалами справи» [3, с. 244]. Втім, визначити узагальнений строк, якого достатньо для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, досить складно. А тому, спроби розробити відповідні методики визначення «достатнього» (розумного) строку для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, поки що є безуспішними та не знайшли свого закріплення в законодавстві чи підтвердження на практиці.

Як відмічає з цього приводу В.Г. Семенов, причиною тому служать занадто суб'єктивні і ситуативні обставини кожного кримінального провадження. Зміст і обсяг матеріалів настільки специфічні, що практично неможливо «усереднити» їх, так само як і виділити «середнього обвинуваченого», що має «середню юридичну підготовку», тобто досвід і знання основ кримінального процесуального права, криміналістики та інших наук, передусім теорії дока-

зів, методики і тактики встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та інших компонентів [5, с. 24].

З метою визначення «достатності» часу для ознайомлення з матеріалами конкретного кримінального провадження, науковці та практики радять звертатися до спеціалістів. Зокрема С.Б. Фомін, пропонував передбачити в законі можливість проведення відповідної експертизи з метою визначення для конкретної особи, з урахуванням її освіти, фізичного і психічного стану та інших критеріїв, достатнього часу для того, щоб вона змогла ознайомитися з усіма матеріалами справи. Допомогу в цьому могли б надати графологи, психологи, медики та інші фахівці [6, с. 161]. Проте, в КПК України 2012 р. ця пропозиція не знайшла свого закріплення.

Під час обговорення проекту КПК України пропонувалися такі варіанти вирішення цього питання: строк, встановлений слідчим суддею, не може бути меншим ніж 1 тиждень на кожні 100 сторінок, або – не менше 10 хвилин на кожну сторінку [7, с. 757]; доступ до матеріалів кримінального провадження надається не пізніше ніж за 5 днів до моменту звернення до суду із обвинувальним актом [7, с. 754].

Вищенаведене свідчить, що критерії визначення достатності часу для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, не розроблені в кримінальній процесуальній науці та не закріплені в законодавстві.

Аналіз ухвал суду щодо встановлення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, до яких надано доступ, свідчить, що суди, у разі звернення до них з клопотанням, здебільшого, надають 5 днів для ознайомлення. Так, слідчий суддя Деснянського районного суду м. Києва в ухвалі від 13.02.2013 у справі № 754/2366/13–к визначив підозрюваному та його захиснику для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (3 томи) строк – до 18 лютого 2013 р. включно, тобто – 5 днів [8]. Слідчий суддя Садгирського районного суду м. Чернівці в ухвалі від 01.02.2013 у справі № 726/200/13–к встановив захисникам підозрюваного строк для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (кількість томів чи аркушів не вказується) до 6 лютого 2013 р., що також складає 5 днів [9].

П'ятиденний строк ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, який встановлювали суди у вищенаведених рішеннях, не випадковий. Адже, у рішенні Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) з посиланням на рішення Європейського суду з прав людини, вказано, що у рішенні від 18 лютого 2010 року у справі «Гаважук проти України» Європейський суд визнав, що можливість обвинуваченого ознайомитися з матеріалами справи протягом п'яти днів є достатнім часом у цій справі в розумінні підпункту «b» п. 3 ст. 6 Конвенції [10].

Обставини справи «Гаважук проти України» були наступними: 29 березня 2001 р. заявник разом із своїм захисником були повідомлені про те, що його обвинувачують у вчиненні вбивства з обтяжуючими обставинами та крадіжки. Їм була надана можливість ознайомитися з матеріалами справи протягом 5 днів. Проте, обвинувальний висновок містив ті самі обвинувачення і ґрунту-

вався на тих самих фактах, з якими заявник раніше знайомився. А тому, Суд дійшов висновку, що заявнику було надано достатньо часу для підготовки позиції захисту (п. 74) [11].

Європейський суд з прав людини питання адекватності часу та можливостей, наданих для підготовки захисту, пропонує вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи (п. 66 рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «Корнев і Карпенко проти України») [12]. Так у справі «Кемпбелл і Фелл (Campbell and Fell) проти Сполученого Королівства» (рішення від 28 червня 1984 р.) заявник скаржився на те, що він не був достатньо проінформований про пред'явлені звинувачення, так як його повідомили лише за 5 днів до початку судового розгляду (п. 63). Суд, враховуючи простоту звинувачень щодо заявника (дисциплінарні порушення правил внутрішнього розпорядку тюрми), дійшов висновку, що у нього було «достатньо часу» для підготовки свого захисту (п. 98) [13].

А у справі «Хусейн та інші (Huseyn and others) проти Азербайджану» (рішення від 26 липня 2011 р.) Суд визнав порушення підпункту «b» п. 3 ст. 6 Конвенції, відмітивши, що матеріали обвинувачення були досить великими і включали, поміж іншого, більше 6200 сторінок документів у 22 томах та відео свідчення, записані на 22 відеокасетах. Вивчення такого великого обсягу матеріалів вимагає значного часу для ознайомлення. А тому, Суд, дійшов висновку про наявність серйозних проблем з адекватністю і відповідністю часу і способів, наданих захисту для ознайомлення (пункти 174–178) [14].

У справі «Шопс (Schöps) проти Німеччини» (рішення від 13 лютого 2001 р.) Суд не визнав порушення підпункту «b» п. 3 ст. 6 Конвенції, так як всі томи справи (132 основних і 2 додаткових – близько 16 000 сторінок в цілому) були направлені адвокату за три тижні до прийняття рішення про продовження попереднього ув'язнення заявника (п.54). При цьому, слід зауважити, що адвокат під час досудового розслідування мав доступ до основних матеріалів, які склали 132 томи в цілому (п.24) [15].

Отже, вищенаведені приклади свідчать, що проблему визначення достатності часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження Європейський суд з прав людини вирішує в контексті обставин кожної конкретної справи. Судом не вироблено єдиних критеріїв визначення достатнього часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. А тому, рішення Суду в цьому випадку мають не стільки прецедентний, скільки орієнтуючий характер.

Втім, вироблення та тлумачення загальних критеріїв визначення «достатності часу для ознайомлення» є необхідним для забезпечення однакової практики застосування положень ч.10 ст.290 КПК України. Аналіз цього положення свідчить, що визначення достатності часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має здійснюватися в кожному конкретному випадку індивідуально з врахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них.

Обсяг матеріалів слід визначати з врахуванням кількості аркушів кримінального провадження, кількості та характеристики речових доказів, наявності

ті додатків до протоколів (стенограма, аудіо-, відеозапис), які необхідно прослухати чи передивитися. При врахуванні обсягу матеріалів необхідно також брати до уваги те, чи ознайомлювалася сторона захисту, потерпілий з матеріалами досудового розслідування до його завершення в порядку, передбаченому ст.221 КПК України.

Складність матеріалів слід визначати з врахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та епізодів кримінальних правопорушень по яких здійснювалося досудове розслідування. Зокрема, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кримінального правопорушення, вчиненого групою осіб, то це вимагає або визначення черговості ознайомлення з матеріалами, або виготовлення копій матеріалів кожному учаснику кримінального провадження, який буде знайомитися з матеріалами.

Окрім того, складність матеріалів характеризується складністю їх сприйняття та розуміння змісту. Адже висновки експертів можуть складати як десятки, так і сотні сторінок спеціального тексту, який є складним для пересічної особи. В цьому випадку слід брати до уваги такі суб'єктивні ознаки як вік, стан здоров'я, наявність та рівень освіти, що також впливає на швидкість ознайомлення з матеріалами. Адже швидкість читання, розуміння, сприйняття та аналізу матеріалів справи має суто суб'єктивний характер та залежить від освіти, досвіду, віку особи та володіння нею українською мовою.

Умови доступу до матеріалів слід визначати також з урахуванням того, тримається особа під вартою, чи ні. Цей фактор впливає на тривалість ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у зв'язку з тим, що якщо особа тримається під вартою, то час її ознайомлення із матеріалами досудового розслідування залежить від режиму роботи місця тримання під вартою. Слід враховувати і те, чи виготовляються копії або відображення матеріалів. Так, у ч.4 ст.290 КПК України визначено, що надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів. Законодавче закріплення такої можливості дозволяє значно прискорити час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, адже у сторін кримінального провадження буде значно більше часу, так як вони не будуть обмежені графіком роботи слідчого та зможуть більш детально вивчати матеріали на подальших стадіях кримінального провадження.

Втім, на практиці можуть виникнути питання щодо реалізації можливості виготовлення копій та відображень. На сьогоднішній день КПК України не визначає, за рахунок кого мають бути здійснені копії матеріалів, до яких надано доступ. У нормах КПК України, які регламентують питання щодо процесуальних витрат (статті 118–126 КПК України) про це також нічого не вказано. На нашу думку, в цьому випадку варто врахувати положення КПК Грузії, де в ч.7 ст.83 закріплено, що сторони за свій рахунок мають обмінюватися інформацією у вигляді копій. А тому, положення ч.4 ст.290 КПК України слід викласти в такій редакції: «Надання доступу до матеріалів включає в себе можливість сторін робити копії або відображення матеріалів за власний рахунок».

Умови доступу також залежать від наявності матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю. Адже доступ до таких матеріа-

лів має свої особливості щодо порядку ознайомлення з документами, які містять державну таємницю, виписування з них окремих відомостей, їх розмноження, та зберігання.

Висновки. Визначення достатнього часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має здійснюватися в кожному конкретному випадку індивідуально з врахуванням таких критеріїв: обсягу матеріалів, складності матеріалів та умов доступу до них. Обсяг матеріалів визначається з врахуванням кількісних характеристик аркушів, речових доказів, додатків до протоколів. Складність матеріалів визначається з врахуванням кількості підозрюваних та епізодів кримінальних правопорушень, а також складністю сприйняття та розуміння їх змісту для конкретної особи. Умови доступу до матеріалів визначаються з врахуванням того, чи тримається підозрюваний під вартою, чи виготовлялися копії або відображення та наявності матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

Під час прийняття рішення про встановлення строків ознайомлення з матеріалами досудового розслідування слідчий суддя має враховувати всі ці критерії в комплексі та визначити час, який дійсно буде достатнім для ознайомлення сторонами кримінального провадження з матеріалами, до яких надано доступ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процес у питаннях і відповідях : Загальна і Особлива частини : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – [3-тє вид., доповн. і переробл.]. – К. : Скіф, 2013. – 256 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. *Маляренко В.Т.* Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку : Вибрані наукові праці : [навч. посібник] / В. Т. Маляренко. – К. : Ін Юре, 2004. – 600 с.
4. *Яворський Б.І.* Ознайомлення сторони захисту із матеріалами кримінальної справи як елемент в реалізації інституту сприяння захисту / Б. І. Яворський // Адвокат. – 2009 р. – №3. – С. 4-8.
5. *Марфицин П.Г.* Возможность ограничения сроков ознакомления с материалами уголовного дела / П.Г. Марфицин, В.Г. Семенов, Н.А. Колоколов // Уголовный процесс. – 2006. – № 12. – С. 21–30.
6. *Фомін С.Б.* Строки у кримінальному судочинстві : поняття, класифікація та функціональне призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Фомін Сергій Борисович. – Х., 2002. – 207 с.
7. Порівняльна таблиця до проекту Кримінального процесуального кодексу України. Реєстраційний № 9700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42312
8. Ухвала суду у справі № 754/2366/13-к [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29297562>
9. Ухвала суду у справі № 726/200/13-к [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29442151>
10. Рішення у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу

України: Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2012 від 18.01.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8. – Ст. 300.

11. Справа «Гаважук проти України» (Заява № 17650/02) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/search/?word>

12. Справа «Корнєв і Карпенко проти України» (Заява N 17444/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon.nau.ua/search/?word>

13. Кэмпбелл (Campbell) и Фелл (Fell) против Соединенного Королевства [электронный ресурс]. – решение от 28 июня 1984 года. – Режим доступа: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kempbell-i-fell-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

14. Case of Huseyn and others v. Azerbaijan [електронний ресурс] Applications nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05 and 36085/05 Judgment 26.07.2011 – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105823>

15. Case of Schöps v. Germany [електронний ресурс] Application no. 25116/94 Judgment 13 February 2001. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59210>

Азаров Ю.І. Строки ознайомлення з матеріалами кримінального провадження

У статті досліджено питання регламентації процесуальної форми встановлення строків ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Аналізується практика Європейського суду з прав людини щодо визначення достатнього часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Звернено увагу на проблему визначення критеріїв достатності часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та надається їх характеристика.

Ключові слова: процесуальні строки, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, встановлення строків, достатність часу для ознайомлення, критерії достатності часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Азаров Ю.И. Сроки ознакомления с материалами уголовного производства

В статье исследован вопрос регламентации процессуальной формы установления сроков ознакомления с материалами уголовного производства. Анализируется практика Европейского суда по правам человека по определению достаточного времени для ознакомления с материалами уголовного производства. Обращено внимание на проблему определения критериев достаточности времени для ознакомления с материалами уголовного производства и предоставляется их характеристика.

Ключевые слова: процессуальные сроки, ознакомление с материалами уголовного производства, установления сроков, достаточность времени для ознакомления, критерии достаточности времени для ознакомления с материалами уголовного производства.

Azarov Y.I. Terms of familiarization with the criminal proceedings

The issue of regulation of procedural forms the timing study the criminal proceedings. Analyzes the law of the European Court of Human Rights to determine sufficient time to study the criminal proceedings. Attention is paid to the problem of defining criteria for adequacy of time to study the criminal proceedings and provided their characteristics.

Key words: procedural terms, study the criminal proceedings, the timing, time to examine the adequacy, sufficiency criteria for time to study the criminal proceedings.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014.